

ОСОБЕНИТЕ МЕЖДУЛИТЕРАТУРНИ ОБЩНОСТИ СЛЕД ПЪРВИЯ ЕТАП НА ИЗСЛЕДВАНЕ

ДИОНИЗ ДЮРИШИН (Братислава)

Изучаването на междулитературните общности, и то общности от особен тип, при сегашните условия на развитие е нов етап от познанието на закономерностите на междулитературния процес не само за словашкото литературно съзнание. То е естествен резултат от предходния изследователски етап на традиционната литературна компаративистика, която след интензивен период на външноконтактни и след това вътрешноконтактни връзки постепенно премина на позицията на типологическите сходства, и по този начин създаде предпоставки за теоретически обобщения. В Словакия тези насоки на литературоведската мисъл придобиха ясно изразени форми, защото у нас именно в тази област се наблюдава динамично и едновременно с това целенасочено развитие, което е обусловено както от специфично закономерния подем на литературната наука, така и от амбициите и стремежите на художествената литература в периода на социализма.

Но макар и позитивно да оценяваме този, откровено казано, не само интензивен, но и екстензивен развой, който привлече вниманието и в чужбина, трябва да си дадем сметка за неговите обективни възможности и перспективи за в бъдеще. Докато предходните изследвания на чуждите литератури изхождаха преди всичко, а може да се каже и единствено и най-вече, от потребностите и целите на националнолитературния историзъм, което на тогавашния етап беше неизбежно и закономерно, днес тези гносеологически граници не са достатъчни. В отношението си към чуждото словашката литературна мисъл трябваше сериозно, обмислено и обосновано да прекрачи своя традиционен хоризонт по посока на по-универсални обобщения от междулитературен характер. Към това я насочва редом с другите моменти и обективното развитие на социалистическата литература, която все по-определено придобива характера на междулитературен феномен. В последно време аналогични тенденции характеризират междулитературния историзъм в целия свят.

За литературната наука е важно да улови и разкрие със свои средства тези тенденции. От това между другото се ражда необходимостта за по-целенасочено внимание към теорията и методологията на литературната историография, без да се ограничаваме само в нейните национални рамки, но като интегрираме и нейния диалектически антипод — междулитературния историзъм. Въпреки двестагодишното съществуване на традиционната литературна компаративистика и още по-старите традиции на литературната историография, литературоведската мисъл не е изработила система от теории, които биха ни дали възможност прецизно да формулираме литературната история и процесите на литературното развитие, и то не само в междулитературен, но и в националнолитературен аспект. Затова не е случайно, че този пропуск се усеща като нежелателен вакуум в междулитературната област, която представя общото, универсалното, повтаряемото в явленията. Затова в Литературния институт към Словацка академия на науките възникна идеята с помощта на специалистите

по чужди литератури да се изработи проект, който колективно и с международни усилия да формулира принципите и категориите на междулитературния процес. Формулировката има конструктивен характер. Съвсем разбираемо и закономерно е, че такъв видимо смел проект бe посрещнат с известно неразбиране не само у нас, но донякъде и в чужбина. Същевременно разбираемо и закономерно е, че същият проект както у нас, така и в чужбина събуди спонтанен и инициативен интерес. Благодарение на неговия реален принос успяхме да го включим в програмата на Международната проблемна комисия (МПК 9), благодарение също така на спонтанната и обективна подкрепа на съветските учени и на учените от другите социалистически страни. Ще се опитаме накратко да формулираме някои теоретико-методологически постановки на този проект и едновременно с това да отбележим резултатите от първата, хипотетична фаза в неговите решения въз основа на сравнително разнообразен международен материал.

* * *

Националнолитературните връзки изразяват системната компактност на националната литература в исторически органическото единство на част и цяло. Междулитературните връзки съотнасят това единство към по-висши, в определен смисъл надредни литературноисторически единици, насочени към системата на световната литература. Между тези крайни точки съществува противоречиво диалектическо единство, което в литературната практика се проявява като творческо напрежение между историята на националната и на световната литература.

Освен тези полюсни литературноисторически единици междулитературният процес формулира определени *междинни степени* на литературния развой. Това са обединения, общности от национални литератури, които играят ролята на помощна категория между единичното и общото. Въз основа на етническия принцип на класификация изследването на междулитературния процес различава общности на славянските, романските и германските литератури, според географската подялба — средноевропейски, източноевропейски, северноевропейски, балкански общности на националните литератури; административно-политическият и свързаният с него идейно-художествен принцип различават например общността на съветските и на социалистическите литератури, образуващи историко-литературна общност от нов, по своята същност специфичен, висш тип и др.¹

В тази връзка трябва да се посочи специфичното положение на междулитературните общности на социалистическите литератури, където доминираща роля играе идейно-художественият принцип на обединение, както това се проявява например в общността на многонационалната съветска литература, славянските съветски литератури, прибалтийските съветски литератури, социалистическите литератури на Югославия, Чехословакия и т. н. и накрая в междулитературната общност на социалистическите литератури като цяло.

Но с историческото развитие в рамките на споменатите общности, а и извън тях възникват групи от национални литератури, за които са характерни *друг принцип* на взаимни връзки и *други форми* на литературноисторическо съотнасяне. Имаме предвид многочислените особени литературноисторически общности от национални литератури, особените форми на тяхното съжителство и коекзистенция, отличаващи

¹ Проблематиката на този тип общности разгледахме в книгата „Teória literárnej komparatistiky“. Bratislava, 1975, s. 295—336. Функцията на междулитературните общности при написването на История на световната литература анализира И. Г. Неупокоева в своята книга „История всемирной литературы. Проблемы системного и сравнительного анализа“. М., 1976, с. 185—265. Тук Неупокоева въведе понятието регионални и подчинените на тях зонални системи. Проблематиката на междулитературните общности сполучливо очерта Н. И. Коирад в статията „Литературы народов Востока и вопросы общего литературоведения“ (Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур. М., Наука, 1961, с. 160—161), също и в известния труд „Запад и Восток“. М., Наука, 1972. Литературата за междулитературните общности е сравнително богата, но литературната наука не е постигнала досега тяхната типологическа класификация и единно тълкуване. Без това обаче не е възможно да се обхване богатството на междулитературния процес.

се с *непосредствена, необичайно интензивна* степен на развойна обвързаност. Такава е например общността на чешката и словашката литература, аналогичната общност на сръбската, хърватската, словенската, черногорската литература, на руската, украинската и белоруската литература, общността на испанската, каталонската, галисийската и баската литература в Испания, след това на националните литератури на Британските острови, обединени в държавната формация Великобритания и Северна Ирландия и т. н.

Само повърхностното изброяване на някои от особените междулитературни общности на европейските литератури свидетелства за това, че изучаването на формите и закономерностите, определящи съществуването на споменатите междулитературни организми, досега често пренебрегвано, е необходим стадий на познание, без който е невъзможно да се разкрият многообразието на литературния процес, богатството на конкретните литературноисторически прояви и в крайна сметка разнообразието на художествената литература².

Специфична черта на споменатите и на някои други аналогични форми на коезистенция на националните литератури е фактът, че връзките и зависимостите между техните компоненти изразяват закономерности, близки на активно действащите закономерности в националния литературен процес. Ще се опитаме да ги посочим, изхождайки преди всичко, но не единствено от историческия опит на славянските литератури, частично от връзките и аналогичните обединения на европейското и извъневропейското литературно развитие.

Специфичните връзки между споменатите исторически близки литератури извикват на първо място закономерния въпрос за тяхната обща и конкретна обусловеност. Факторът, който обхваща много от споменатите примери на особените обединения на европейските литератури (с изключение на австрийско-немските връзки), е *държавният, административно-политическият принцип*³. Откриваме го в комплекси на литературите на Чехословакия, в югославския, испанския, британския, частично в белгийския и швейцарския комплекс. В комплекса на литературите на Съветския съюз присъства също така *идейно-художественият обединяващ фактор*, който представя една нова, качествено различна форма на особена междулитературна общност. Трябва да се има предвид и *географският фактор*, който може да се покрива с държавния фактор, но който съществува и извън него, например в общността на прибалтийските литератури. Важно значение може да има и факторът, който е резултат на класификацията на литературите според тяхната вътрешна *развойна диференцираност* на диференцирани и по-малко диференцирани. Не по-малко значение има разделянето на литературите на литератури на колонията, от една страна, и литератури на метрополиите, от друга, и т. н. По-нататъшното изследване ще разкрие една по-подробна класификация на литературите, образуващи особена междулитературна общност.

Друг важен фактор е съзнанието за *етническо родство* между някои групи литератури, което засилва момента на взаимна принадлежност при различните исторически условия на развитие. Той се отнася без остатък за комплекса на чешката и словашката литература, за взаимността на литературите на Югославия, до известна степен за испанската литературна група (с изключение на баската литература), също и за британските литератури (келтската основа на шотландската, уелската и ирландската култура), литературите на немскоезичните народи и др.

² В тази връзка е важно твърдението на М. Б. Храпченко за това, че „например историята на съветската многонационална литература не може да бъде сведена към закономерностите в развитието на отделните литератури, дори разглеждани в една или друга връзка помежду си. За да се разбере тяхното историческо движение като цяло, трябва да се изяснят собствените им общи тенденции. Историята на световната литература също така предполага осветляване на тези явления и процеси, които обхващат различните национални литератури или група национални литератури.“ Срв. М. Б. Храпченко. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. М., 1977, с. 266. Срв. също неговите размисли за типологията на историческото развитие на литературата в книгата „Художественное творчество, действительность, человек“. М., Советский писатель, 1978, с. 341.

³ Не го поставяме функционално над останалите критерии.

С етническата си ова е непосредствено свързан общият литературен език, факторът на *монолингвизма*. Езиковото родство безспорно е най-непосредственият фактор, определящ съзнанието за принадлежност и специфично единство. При общностите на езиково близки литератури говорим за билингвизъм или полилингвизъм. *Билингвизмът* или *полилингвизмът* определят самосъзнанието за литературна близост, което води до преплитане на литературната традиция и конвенция. Това явление ражда *би- или полилитературността* на цели национални колективи или на определени социални групи и преди всичко на творчески групи от художници и литератори⁴, които принадлежат към две или повече националнолитературни системи. Дори когато *би- или полилингвизмът* допринасят за създаването на обща литературна норма у представителите на две или повече националнолитературни системи, в крайна сметка сами по себе си не са признак за съществуването на билитературност, на обща литературна традиция и вкус.

Степента на билитературност или полилитературност може в някои исторически моменти и конкретни случаи значително да модифицира отношението на литературните явления към литературите извън общността. Високата степен на *би- или полилитературност* играе важна роля при формирането на литературоведското и литературното съзнание, на конвенцията, на практиката на съответните национални литератури, което не е без значение за междулитературните връзки.

Има също така случаи, когато дадена национална литература проявява билитературност в рамките на една междулитературна общност и едновременно с това по отношение на друга литература извън тази общност. Ярکو доказателство за това например е интензивната връзка на словашката литература с чешката, с която образува общност, и едновременно с унгарската литература, където също може да се говори за специфична форма на общност, особено до времето на националното освобождение на словациите. Интензивността на връзките с чешката литература и почти пълната, исторически непрекъсвана билитературност на редица литературни слоеве, на широката читателска публика от словашка страна, из основи променят връзките с другите литератури и преди всичко с унгарската литература. Унгарската литература в случая заема особено място, тъй като словашката литература, заедно с някои други литератури, влиза в състава на междулитературна общност чрез принадлежността си към унгарската, респективно австро-унгарската административно-политическа система. Случаят със словашко-чешко-унгарския „триъгълник“ (К. Розенбаум) не е изолиран и има характера на модел при изучаването на междулитературния процес.

Всички посочени функции и моменти, характеризиращи формите на *би- или полилитературност*, не се проявяват в еднаква степен при всяка от принадлежните литератури. Дори когато при чешката и словашката литература, при националните литератури на Югославия и прочие може да се говори за *обща литературна традиция*, за аналогични развойни тенденции в миналото, все пак става въпрос за литератури с различни национални закономерности. Различно съдържание има чехословашката билитературност в сравнение със сръбско-хърватско-словенско-черногорската *квадрилитературност* от гледна точка на ценностната йерархия било на словашката, чешката, сръбската, хърватската, словенската или черногорската литература. То се проявява в различните сфери на литературна активност. Тогава тези връзки имат *асиметричен* характер. И това е резултат от факта, че междулитературните общности не са веднъж завинаги дадени, неизменни явления, а са *исторически* по своята същност и затова *променящи се* в резултат на най-разнообразни обстоятелства. Историчността на междулитературните общности не ни позволява да абсолютизираме който и да е от споменатите (и други) признаци, а, обратното, принуждава ни да се взрем в тяхното взаимно кръстосване и преплитане в отделните исторически периоди.

⁴ Понятието билитературност използвава и теоретически обосновава върху материал от словашко-унгарските връзки Рудо Хмел: Slovensko-maďarská biliterárnoš. Literatúry v kontaktoch. Bratislava, 1972, Vydavateľ'stro SAV, s. 44—75.

Читателят вижда, че повдигнатата проблематика надвишава възможностите на индивидуалното изследване и трябва да придобие характера на колективно международно сътрудничество. Така въз основа на Международната проблемна комисия се създаде работен колектив, включващ специалисти от Чехословакия и Съветския съюз, които след известна методологическа подготовка, съпроводена с публикуването на уводен доклад (Д. Дюришин) и дискусия в сп. „Славика Словака“ (периода 1980—1982 г.), се решиха да проучат не само специфичните белези на някои особени междуполитически общности, но и да формулират някои категории на типологически повтарящите се развойни закономерности на общностите от този тип. Това са: общността на чешката и словашката литература (К. Розенбаум — Братислава), на литературите на източните славяни (Н. С. Надярних — Москва, В. П. Рагойша — Минск), на прибалтийските литератури (Н. Басел — Талин), на югославските литератури (З. Клатик — Братислава, М. Черна — Прага), на австрийската и немската литератури (И. Цвъркал — Братислава), на швейцарските литератури (В. Д. Седелник — Орехово-Зуево, Московска област), на испанските литератури (З. Хегедюшова — Братислава), на латиноамериканските литератури, включително Куба (В. Дубцова и В. Олерини — Братислава), на индийските литератури (С. Д. Серебряний — Москва).

Кои проблеми определят платформата и целта на това изследване?

* * *

Най-характерната черта на споменатите общности и на някои други литератури е преди всичко съществуването на „тесни и непрекъснати връзки между националните култури“⁵. От това зависи и съзнанието за „взаимно присъствие на литературите една в друга в процеса на техните исторически връзки“⁶. Обективно съществуващите връзки между националните литератури от споменатите общности, разбира се, във всеки отделен случай съответно реализирани, намират израз чрез специфичното присъствие на *диференционни*, в по-голяма степен *интеграционни* и най-вече *комплементарни* функции. Степента на въздействие на тези функции се определя от социално-историческите и литературните обстоятелства.

Макар тясното „съжителство“ на националните литератури да се проявява чрез всички споменати функции (ролята им е степенувана според обстоятелствата), комплементарната функция изразява най-добре неговия модел. Тя е свързана с взаимното допълване на някои явления и процеси от страна на развойно близките литератури. Може да се каже, че интензивността на комплементарната функция е право пропорционална на близостта на две или няколко национални литератури или, така да се каже, на тяхната „контекстовост“.

Оказва се, че унифицираното разбиране на интеграционната и диференционната функция не може да постигне богатата развойна динамика на отделните междуполитически общности. Така възникна стремежът понятията интеграция и диференциация да се обозначават с помощта на такива помощни термини като *приближаване* и енергично *отдалечаване*, използвани при чешко-словашката общност⁷.

Понятията интеграция и диференциация получават друга означаваща способност и съдържание благодарение на конкретния литературноисторически материал, който обобщават. Модифицират се. Например тяхното съдържание е твърде своеобразно при англоамериканската общност, което е резултат на специфичните обстоятелства, при които тя се формира. Те се състоят преди всичко във факта, че за сравнително кратко време се осъществява силно настъпление на американското литературно съзнание, което поражда необходимостта от партньорско отношение спрямо метрополията, дори стремеж да се преодолее партньорството⁸. Този стремеж към ди-

⁵ J. Mukařovský. Úvod k Dějinám české literatury I. Praha, 1959.

⁶ S. Šmátlaček. Nová kvalita vzťahov. Slovenské pohľady 78, 1962, с. 3, с. 9. Шматлаек характеризира спецификата на връзките между чешката и словашката литература в редица студии от този период.

⁷ K. Rosenbaum. Historické premeny literárnych vzťahov. — In: D. Durišin a kol.: Osobitné medziliterárne spoločenstvá I. Bratislava, Veda, VSAV, 1987.

⁸ Z. Hegedúsová. Od literárnej periferie k medziliterárnosti, Ibidem.

ференциация допълнително се усложнява от обстоятелството, че в процеса на създаването на американската литература участвуват елементи от различни национални литератури, донесени от преселниците от Европа и другите части на света. Така силните интеграционни тенденции довеждат до *синкретизъм* на различните литературно-художествени конвенции и постепенната им симбиоза в литературноисторическото цяло на северноамериканската литература.

Определена модификация на основните понятия интеграция и диференциация представляват и термините *конвергенция* и *дивергенция*⁹. Те имат задачата да означат отношението както на общността като цяло, така и на нейните членове към развойните тенденции извън общността. Конвергенцията или дивергенцията са обусловени от органическата потребност за историческа комуникация със съседните литератури. Така например реакциите на сръбската и хърватската литература спрямо балканската литературна ориентация или спрямо западноевропейските тенденции са различни.

Модифицира се ролята на диференционната и интеграционната функция при връзките на особените междулитературни общности от колониален тип¹⁰. Наблюдава се процес на отдалечаване и приближаване в отношението към метрополията и във връзките с традициите на собственото развитие.

Диалектиката на интеграция и диференциация, на континуитет и дисконтинуитет се проявява в изразните средства на художествената литература, в *жанрово-стиловия* модел на литературното развитие и прочие. В някои литературноисторически общности, включващи литератури на поробени народи, се развива национално-освободителната тематика, възникват специфични жанрове за нуждите на националното самосъзнание. В други случаи важно място придобиват лирическите форми, култивира се връзка с народното творчество и т. н. От друга страна, липсват други, функционално противоположни литературни жанрове.

С интеграционните тенденции са свързани и комплементарните тенденции, които на фона на релативно пълна литературноисторическа материал значително варират в своето съдържание.

Много оригинално е наблюдението, че в отделни случаи междулитературната комплементарност се осъществява посредством *художествения превод* от някоя от литературите на общността¹¹. Това може да се види в общността на прибалтийските литератури. Например романът-епоса „Правда и справедливост“ на естонския класик А. Х. Тамсааре при превода на латвийски запълва този липсващ жанр в контекста на латвийската литература от 30-те години на нашия век. По същия начин романът на латвийския класик В. Лацис „Синьта на рибаря“ (1933—1934) след превода на естонски става любима книга на естонския читател. Тук художественият превод придобива нова функция. Не е посредник на определен вид *иновация* в приемащата литературна конвенция, каквото собствено е предназначението на всеки превод, а придобива характера на „родно“ произведение, такова, което не изисква *процес на усвояване*, или го изисква в минимална степен. Това е показателен факт на междулитературните връзки, резултат на аналогични, респ. близки форми на взаимодействие.

При такава развойна близост, „еднородност“ комплементарната функция се проявява и в областта на фолклора, и то така, че народното творчество изпълнява тази роля или пряко, или посредством формите на художествената литература. Така е в общността на югославските литератури, където много от проявите на народното творчество са собственост на цялата общност¹². Аналогична е ситуацията с рецепцията на словашкия и моравския фолклор от страна на чешката литература, както и с комплементарния характер на някои форми на народното творчество в литературите

⁹ Z. Klátik. Vývinová dynamika a variabilita. Ibidem.

¹⁰ V. Oleriny. Polysynkretizmus literárnych tradícií. Ibidem.

¹¹ N. Bassei. Typológia historického vývinu národných literatúr a osobitosti formovania sa medziliterárneho spoločenstva literatúr sovietskeho Pobaltia. Ibidem.

¹² M. Černá. Integrační dynamizmus medziliterárneho spoločenství národu Juhoslávie. Ibidem.

на източните славяни — билини, думи и др. Комплементарност може да се наблюдава и сред латиноамериканските особени общности и във връзката им с литературните традиции на метрополията. Имаме предвид взаимното обогатяване на тематичните и идейно-изобразителните възможности на литературата посредством оригиналната „домашна традиция“ като например новите форми на съживяване на прастарите митове и др.

Формите на комплементарност в рамките на испанския литературен комплекс ни дават възможност да отделим *историко-развойната* комплементарност, от една страна, от *интенционалната, програмна*¹³ комплементарност, от друга. Първата е резултат на развойната динамика на съответните литератури от междулитературната общност. Нейна специфична проява е *смяната на развойните* импулси или на доминиращото положение на някоя от отделните литератури. Така по-ранното възникване на Просвещението в каталонската литература импулсира развитието на това културно и литературно направление в кастилската литература. По същия начин Барселона и Валенсия допринасят за подема на ренесансовата лирика в цялата испанска литература. Допълваща функция имат също така каталонският рицарски роман, демократичната сатира и плутовският роман. Втората вълна на романтизма в испанската литература от 60-те и 70-те години на миналия век е обусловена от импулсите на каталонската и галисийската литература.

В по-малко развита форма смяната на развойни тенденции съществува и в литературите на Югославия¹⁴. Тя се проявява например в диспропорцията между източните части на Югославия, където турското робство забавя развитието, и бързия разцвет на дубровнишко-далматинската култура. Инициативата на сръбската част е свързана с богатата дейност на Вук Караджич. Тази инициатива получава широк отзвук извън рамките на общността.

За разлика от историко-развойната комплементарност *програмната, интенционална* комплементарност означава целенасочено, съзнателно и често обмислено развитие на литературите от общността. Тази тенденция се наблюдава в дейността и творчеството на каталонец Х. Боскан, на галисийската авторка Р. де Кастро или на баска Унамуно и др. В общността на югославските литератури програмната комплементарност намира ярък израз в цялото творчество на Мирослав Кърлежа, до известна степен в творчеството на Иво Андрич и Петър Петрович Негош — автори, които допълват някои елементи и развойни звена на другите литератури от общността. Това явление има своето обратно въздействие върху единични автори и като резултат се получава съзнателна *концентрация на усилията* на кастилци, каталонци, галисийци и баски да представят целия испански контекст чрез една от съответните литератури, при което останалите литератури продължават своето естествено закономерно развитие. Така до XV век поетите на почти цяла Испания пишат предимно на галисийски език, който заедно с провансалския се счита за най-подходящ за лирическо творчество. Благодарение на това уеднаквяване в последния век от своето развитие галисийската лирика става една от най-богатите в Европа.

Свързаната с процеса на *репрезентация* концентрация на усилията има най-общ характер. В изявена форма се проявява например в особената междулитературна общност на съветските литератури, където публикуването на руски език от авторите на различните национални литератури е явление с програмен културен и идеен характер и изразява идейното и политическо послание на Съветския съюз. Може да се предположи пораждането на подобна ситуация, макар и в рудиментарен вид, в особените междулитературни общности на Индия, и то по отношение литературата на санскрит, както и литературата на хинди и урду. Литературата, писана на тези езици, има приоритетно положение. Тези езици изпълняват *координативна и субординатив-*

¹³ V. J. B a g n o. Vzájomná komplementárnoš v systéme medziliterárneho spoločstva Ibidem.

¹⁴ Z. Klátik, C. d.

на роля в жанрово и стилово отношение, което показва жанровата специализация на езика.

* * *

При изследването на функцията на *художествения превод* в особените междулитературни общности се стигна до някои нови изводи. Те засягат многоплановия характер на *вътрешната* и *външната посредническа* функция на превода при общности, в които съществува би- или полилингвизъм и особено би- или полилитературност (СССР), но също и при общности, в които един от обединяващите фактори е подчертаният монолингвизъм (испаноамериканските и англоамериканските общности).

Трябва да разширим обема на вътрешната посредническа функция на художествения превод, която в редица от особените междулитературни общности (на литературите на СССР и на литературите на източните славяни) е твърде разнообразна. Например руската литература влиза в ролята на посредник на художествени стойности: а) спрямо украинската и белоруската литература; б) между останалите литератури на СССР; в) между общността на източните славяни и литературите на СССР. Степента на тази посредническа функция е различна и зависи от положението и значението на езика и литературата посредник в междулитературната общност¹⁵.

В испанската общност подобна роля играе преводът на кастилски, който става „собственост“ и на каталонската, и на галисийската, до голяма степен и на баската литературна традиция. Тези форми на вътрешна посредническа функция, опиращи се на монолингвизма, са актуални за връзките между общностите от *колониален тип* и *литературата на метрополията*. Преводите на испански, осъществени в контекста на испанската литература, изпълняват посредническа функция между испаноамериканската общност и другите чужди литератури.

Аналогична е ситуацията в общността на английската и американската литература. Идеологически различна обаче е ситуацията между френската литература и алжирската литература, където по времето на националноосвободителната борба съществуват *двуезични* прояви: създава се алжирска литература на френски и на арабски. Такива връзки са характерни за формиращите се национални литератури и на други колонии.

Разглеждайки категориите на художествения превод в особените междулитературни общности, не трябва да изпускаме стремежа да се формулират изходните понятия в теорията на художествения превод. Имаме предвид приноса към т. нар. преводаческа *волност* и *точност* и преди всичко опитите да се формулира не само информативната, но и *художествено-креативната функция* на превода¹⁶. Благодарение на словашко-чешкия билингвизъм (а това важи и за украинско-белоруско-руския билингвизъм) и донякъде билитературност словашкият образован читател и читателят автор е четял чешката литература в оригинал. Приемал я е като близка литература и я е използвал за своите читателски и авторски цели. Постепенно обаче настъпва разволен момент, когато възприемането на чешката литература само в оригинал става недостатъчно и възниква необходимост от нейната словашка езикова рецепция, от словашкия поглед спрямо нея, т. е. да се схване нейната *двуплановост*.

Тази рецепционна необходимост е възможна поради факта, че в своята вътрешна същност преводът има не само информативно-посредническа, но и художествено-креативна функция. Да се редуцира функцията на превода само в точното възпроизвеждане на информацията на оригинала, означава да се отхвърли вътрешното му измерение и да се ограничи практическата му позиция в художествения процес. Т. нар. междулитературна функция на превода в условията на особените между-

¹⁵ V. P. Ragojsa, Východoslovanské medziliterárne spoločenstvo a umelecký preklad. Ibidem.

¹⁶ D. Durišin, Funkcia prekladu v osobitnom medziliterárnom spoločenstve. Ibidem.

литературни общности разгледахме в статията „Социалистическата литература като междулитературна общност“.

Изложените факти модифицират досегашното тълкуване на превода „от втора ръка“, авторизацията на превода, на понятието *преводачески контрол*, професионален и читателски, обусловен от билингвизъм или полилингвизъм, билитературност или полилитературност¹⁷.

Ново осветление придобиват познатите *двуезични* издания, преводът и оригиналът на противоположната страница на книгата или списанието и т. н.

* * *

Важно значение от методическа и литературноисторическа гледна точка има явлението *дву- или многодомност*¹⁸ на някои автори и произведения, съответно на литературните процеси в рамките на споменатите междулитературни общности. С най-характерния вид на това явление се среща преди всичко по време на възникването и формирането на националните литератури с обща основа и традиция. За обща традиция можем в определена степен да говорим например при руската, украинската и белоруската литература, при литературите на Югославия, чешката и словашката, както и английската, шотландската, ирландската, уелската литература и прочие.

При изследването на дву- или многодомността може да се наблюдава по-дълго *действие* на общата традиция, *разпадането ѝ*, *удвоеното ѝ* продължение. Известна е различната функция на произведенията на Павел Йосиф Шафарик и Ян Колар в словашката и в чешката литература. По аналогичен начин може да се говори за *двудомност* и дори за *тридомност* на произведението на староруската литература „Слово за похода на Игор“ в литературите на източните славяни, за многодомност на юнашките песни в литературите на южните славяни.

Двудомността¹⁹ и многодомността не се изчерпват с тази първична историческа функция. Тяхната специфика се откроява в следващите периоди на литературния процес. Формите на присъствие на това явление в развитието на литературите от дадената общност: например различното присъствие на П. Й. Шафарик в словашката и чешката литература, на руските билини или украинските думи в руската, украинската или белоруската литература, не са изследователски проблем само за националлитературния процес, но имат също така и междулитературен характер. Те отчасти принадлежат към историята на националната литература, отчасти към междулитературните връзки. Не е възможно да се изследва присъствието на П. Й. Шафарик и Я. Колар в историята на словашката литература, без да се изясни съответно тяхната функция в чешката литература и обратно. По същия начин не може да се разкрие спецификата на „Слово за похода на Игор“ в развитието на руската литература, без да се види неговата историческа актуализация в развитието на украинската литература. По същия начин историко-развойната функция на творчеството на Смолет, Бърнс и У. Скот в шотландската литература е обусловена от тяхното място в различните исторически етапи на английската литература.

В такива „близки“ литературни многодомността се проявява и у някои автори, които със своето творчество се обръщат към читателите на две или повече литератури. Тук се отнасят опитите на Шевченко да комуникира с руския и украинския читател едновременно, черногорско-сръбската двудомност на П. П. Негош, словенско-хърватската на С. Враз и др. Насочването към два адресата характеризира литературната активност на шотландските автори Джеймс Томсън и Робърт Фолконър, които по извънлитературни причини се преместват в Лондон и творчеството им се ориентира към английския читател и същевременно със своите национални черти — към шот-

¹⁷ V. P. Ragojša. С. д.

¹⁸ Понятието *дву- или многодомност*, взето от биологията, е напълно усвоено в словашката и чешката литературна наука.

¹⁹ Проблемата за двудомността върху материал от чешката и словашката литература разработи Милош Томчик в книгата *Literárne dvojbyzry*. Bratislava, SPN, 1978.

ландския читател²⁰. По различен начин то функционира и в двете национални литератури. Обратното, английският романист Р. Л. Стивънсън става едновременно английски и шотландски автор благодарение на своя целенасочен интерес към шотландската история и нейното тълкуване съобразно шотландската културна и литературна традиция²¹. Срещат се и други прояви на присъствие в две литературни, и то под формата на програмно преминаване на автора от една литературна традиция в друга такава, от позициите на една литература към позициите на друга литература. Авторът сменя читателя и по такъв начин и способа на езикова комуникация. Читателят като адресат е органичен член на литературната комуникация и затова присъства в творбата, в комуниката, „изменя го и го приспособява“. Обективен резултат на това е наличието в произведението на елементи от две или повече национални литератури, намиращи се в специфична симбиоза. Това е една от най-типичните прояви на особените междулитературни общности. Тази „размяна“ или „смесване“, кръстосване на няколко традиции безспорно допринася за многозначността на произведението и на някои негови елементи.

Във връзка с разсъжденията за многодомността трябва да се отбележи, че това е явление, което със своя онтологичен принцип изразява същността на междулитературния процес. Всяко реципирано явление, произведение, автор, елемент именно поради факта на рецепцията присъства, макар и по различен начин, в реципиращата литература. В този смисъл за многодомност може да се говори при разни видове и форми на присъствие: например творчеството на Шекспир или Молиер в различните национални литератури или творчеството на Достоевски, Байрон, Гьоте, Шолохов и др. Разликата обаче се състои в това, че при особените общности от национални литератури явлението дву- или многодомност е не само органичен, но и конститутивен елемент на националната традиция, присъства в нея генетически (Ж. Ж. Русо в швейцарската и френската литература едновременно) или интенционално (П. Илеминики в словашката), не е чужд елемент, който трябва да бъде допълнително усвояван и абсорбиран.

Тъй като в някои случаи явленията двудомност и билитературност се покриват, може да се стигне до тяхното погрешно уеднаквяване. Даден автор може да бъде бил или полилитературен, т. е. може да обхваща две или повече литературни системи, но не е необходимо да бъде едновременно дву- или многодомен, което означава, че не е задължително да бъде органичен елемент в две или повече литературни системи. Билитературността е много разпространено явление в отношението на украинската и белоруската литератури към руската литература. Но не е правопрпорционална на двудомните явления в тези връзки с руската литература.

Само в единични случаи може да се говори за обща билитературност. Твърде разпространена е украинско-руската или белоруско-руската билитературност, до известна степен словашко-чешката, но обратната връзка е по-рядка (руско-украинска и прочие). Същото се отнася и за каталонско-галисийско-кастилската билитературност. В испанския комплекс билитературността отговаря на стремежа да се създаде репрезентативна испанска литература въз основа на кастилския език. Тя е един вид програмно преминаване на позициите на тази репрезентативна литература, програмно присъствие в две литературни системи. Тъй като тук се стига до преплитане на билитературност и двудомност, това явление можем да наречем *интенционална* двудомност. С него се срещаме в общността на многонационалните литератури на Съветския съюз, когато известни автори от някои национални републики публикуват част от своята художествена продукция на руски език и така заемат определено място в системата на руската литература (Айтматов). Такова явление съществува и в южнославянската литературна общност, когато има програмно преминаване в друга литература — например на Станко Враз от словенската в хърватската литература или на Иво Андрич от хърватската в сръбската.

²⁰ Срв. Краткая литературная энциклопедия, т. 8. М., 1975, с. 771.

²¹ Пак там, с. 772.

С подчертано интенционална двудомност се среща при писателите от езиковите групи на швейцарската литература²² или при австрийските писатели²³. Тук двудомността изразява желание за органична принадлежност както към швейцарската, респективно австрийската литература, така и към литературата, отговаряща на езиковата „метрополия“, дори в последната преди всичко. Особени варианти на двудомността се наблюдават у авторите, работещи върху широката литературна платформа на Британската общност на нациите, които публикуват ту в един, ту в друг регион. Те дори са включени в речниците на съответните литератури²⁴. Това явление, което можем да изключим от сферата на дву- или многодомността, ще наречем формална или по-точно потенциална двудомност. Мярка за двудомността е функцията, която един или друг автор, едно или друго произведение изпълняват в определен литературен контекст. В споменатите случаи тази функция е минимална, почти нулева и може да има и асиметричен характер, по-изявена в една и по-малко изявена в друга литература. Понятието *потенциална двудомност* е обусловено от това, че не можем изцяло да изключим възможността за т. нар. „мигриращи“ автори в бъдещото развитие на литературната система. И тук се озоваваме пред друг интересен аспект на двудомността.

Това е фактът, че двудомността е историческа, с други думи, променлива категория. Нейните свойства не са неизменни величини, а подлежат на промяна в процеса на развитие. При някои случаи изявената в миналото двудомност в следващия етап може да отстъпи на заден план. И, обратното — недостатъчно явната двудомност да получи в определен исторически момент особена интензивност. В тази променливост е фактически *raison d'être* на понятието потенциална двудомност или на двудомността, която се реализира в последвалите благоприятни развойни условия.

В особените междулитературни общности от колониален тип съществува *едностранен, асиметричен* модел на двудомност. Литературата на метрополията намира „втори дом“ в литературите на колониите, и то в период от тяхното развитие, който се характеризира с липса на собствени традиции, респективно тези традиции не намират адекватен израз в автохтонната домашна литература²⁵. В периода на национално-освободителна борба често се среща с радикална негация на някои традиции на литературата на метрополията.

* * *

Досегашните, както и предварителните изследвания показват, че от особените междулитературни общности може да се обособи тип, който отразява колониалните или неколониалните условия на формиране и обединяване на литературите. Към този тип се отнасят и особените междулитературни общности, формирани се в условията на социален или национален гнет. Колониалните връзки извеждат на преден план такива закономерности между отделните компоненти на общността, които могат да се изразят с категорията *презентативност* и нейната противоположност *табуизация* на литературното развитие.

Презентативността на литературата е понятие, което изразява доколко и в каква степен литературата на определена междулитературна общност, формирала се в условията на колониално господство или социален и национален гнет, представя реално живота на своя народ, и то на всички нива от художественото пресъздаване на действителността. Това явление е ярко изразено в испаноамериканската общност

²² V. D. Sedeľnik. Sporná jednota v nespornej mnohotvárnosti. — In: Osobitné medziliterárne spoločenstvá I. Bratislava, Veda, VSAV, 1987.

²³ I. Cvrkal. Fenomén rakúskej literatúry v nemeckom medziliterárnom spoločenstve. Ibidem.

²⁴ Z. Hegedúsová. C. d.

²⁵ V. Oleríny. C. d.

е актуално и в други общности от подобен тип. В определен вид то съществува в общността на чешката и словашката литература, в общността на югославските литератури или, така да се каже, в общности, където художествената литература изпълнява „презентативна“ функция и замества идейните и социално-политическите форми на живота.

Обратната страна, по-точно нулевата презентативност, може да се означи с термина табуизация. Става въпрос за наложено заобикаляне на някои явления от живота, обикновено такива, които не благоприятствуват националния и социалния гнет на метрополията. Това води до непълноценно и непълно изобразяване на живота на обществото. При колониални условия това е табуизацията на расовата проблематика, забраната да се изобразяват някои форми на колониалния живот, на националните героични подвизи и дела и прочие. При национално и социално „непризнатите“ европейски литератури се ограничава изображението на такива форми на живота, които открито сочат споменатото потисничество и подпомагат националното и социално съзнание²⁶.

Така презентативността, както и табуизацията се проявяват не само в идейната и тематичната област, но намират приложение и в *жанрово-стиловото* разслояване на художествената литература. Появява се процес на недооценяване или, обратното, на развитие на такива жанрове и жанрови форми, които отговарят на табуизацията или репрезентативността в определен исторически период. Например при испаноамериканската общност това е форсирането на „служебните“ литературни жанрове като хроника, дневници за военни походи, епистоларни форми и др. В аналогичните общности от европейски тип, обратното, възниква спонтанен стремеж за развитие на патриотичната лирика, на различни историографски форми, свързани с героизацията на дадени исторически събития и др.

Накрая трябва да спрем вниманието си върху още една категория на особените междулитературни общности, формулирана отчасти в предварителното ни изследване. Става въпрос за *синкретизма на литературните традиции*, понятие, което може всестранно и лапидарно да се демонстрира чрез примера на американоиспанската особена междулитературна общност²⁷ и на латиноамериканските общности изобщо.

В условията на латиноамериканските общности това интересно явление се обяснява чрез напрежението между ортодоксалността на официалната идеология и нейното снизходително отношение към културното наследство на различните раси и цивилизации. В резултат на това исторически се формира специфична симбиоза от креолски, метиски и мулатски тип култура в конкретните литературно-художествени прояви. Говори се за *американизация* и *креолизация* на литературата и изкуството, за *индоамериканизъм*, *афроамериканизъм*, *афрокубанизъм* на културата изобщо.

С културен и художествен синкретизъм се среща в Алжир, където алжирските литературни традиции се преплитат с традициите на френските културни области. Получава се коекзистенция на арабска литература, респ. алжирска литература, писана на арабски и френски едновременно, с литературата на местните французи, която има собствена развойна линия: свързана е с алжирския социално-политически и културен контекст и с контекста на оригиналната френска литература. Появяват се своеобразни тенденции на *африканизация*, *европеизация*, *франкофония* и т. н.

Подобна ситуация съществува и в литературата на островите Зелени нос, писана на креолски и на португалски, в литературата на Мароко, използваща арабски и френски език, и др. Този вариант на латиноамериканския литературен и културен синкретизъм е предмет на бъдещо изследване. Неговото изучаване предполага преодоляване на едностранчивия центризъм в художествената литература.

²⁶ V. Dubcová. K historickým determinantom pojmu medziliterárneho spoločenstva. Ibidem.

²⁷ V. Oleriny. C. d.

Както става ясно, в тези заключителни размисли се опитахме посредством определени литературни категории, било то нови или модифицирани, да обхванем проблематиката на междулитературния развоен процес и експериментално да постигнем неговите закономерности. Направените наблюдения съотнесохме взаимно, за да превъзмогнем техния единичен характер в полза на един *по-обобщен* поглед. Този метод, при всичката си фрагментарност, е необходим от гледна точка на познавателния процес и неговото последователно разгръщане.

Превела от словашки Христина Балабаню